

ΑΝΘΡΩΠΟΣ, ΖΩΑ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ: ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΕΝΑΝ ΑΠΑΙΤΗΤΙΚΟ ΓΡΙΦΟ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ*

Κανείς, στον βαθμό τουλάχιστον που διατηρεί έστω και ψήγματα (ηθικής) ευαισθησίας, δεν θα μπορούσε να συνταχθεί με την αντίληψη πως τα ζώα αποτελούν απλώς πράγματα, απέναντι στα οποία οποιαδήποτε ηθική στάση και συμπεριφορά δεν μπορεί παρά να είναι ηθικώς αδιάφορη – όπως, δηλαδή, ισχύει στην περίπτωση μιας πέτρας ή ενός κομματιού ξύλου. Τη εξαιρέσει ελαχίστων, με πλέον εμβληματικές περιπτώσεις αυτές των Malebranche¹ και Descartes,² με τον τελευταίο, μάλιστα, έκτοτε να προσελκύει –ίσως όχι απολύτως δίκαια–³ για αυτήν την «τερατώδη θέση»⁴ του τα βέλη της πλέον έντονης κριτικής, όλοι λίγο-πολύ αισθανόμαστε πως σε σχέση με τα ζώα οι πράξεις μας δεν μπορούν παρά να διαθέτουν έστω κάποια ηθική χροιά, ακόμη και εάν δεν μπορούμε να εξηγήσουμε τους λόγους για τους οποίους νιώθουμε έτσι. Ωστόσο, φαίνεται πως ενίοτε χρειαζόμαστε κάτι περισσότερο από την ηθική διαίσθηση ώστε να

* Ο Ευάγγελος Δ. Πρωτοπαπαδάκης είναι Διδάσκων και Διευθυντής του ΠΜΣ «Ζώα: Ηθική, Δίκαιο, Ευζωία».

1. N. Malebranche (1958-1970), 394: “They eat without pleasure, cry without pain, grow without knowing it; they desire nothing, fear nothing, know nothing.”
2. R. Descartes (1985): AT VI: 56-60, AT VI: 57-60, AT V: 276. Για μια εξαιρετική κριτική ανάλυση των δύο κριτηρίων που εισηγείται ο Descartes, βλ. επίσης G.J. Massey & D.A. Boyle (1999): 90 κ.ε.
3. Ο Cottingham θεωρεί πως ο Descartes δεν υποστηρίζει πως τα ζώα είναι παντελώς στερημένα συναισθημάτων. Βλ. J. Cottingham (1978), 551-561 και Harrison (1992), 220.
4. N. Kemp Smith (1963), 135.

διαμορφώνουμε συγκροτημένες και σταθερές ηθικές στάσεις. Για τον λόγο αυτόν οι φιλόσοφοι έχουν αποδυθεί στον κοπιώδη αγώνα να επιλύσουν τον απαιτητικό γρίφο που αποκρυσταλλώνεται στο διττό ερώτημα: πώς οφείλω να μεταχειρίζομαι τα μη ανθρώπινα ζώα και γιατί;

Προφανώς το ερώτημα αφορά μόνον εκείνους οι οποίοι δεν έχουν πεισθεί από την οπτική του Descartes και των ακολούθων του,⁵ και αυτοί είναι οι περισσότεροι, χωρίς, ωστόσο, να συγκροτούν κάποιο ομοιογενές σύνολο – κάθε άλλο, μάλιστα. Διακινδυνεύοντας τις γενικεύσεις και απλουστεύσεις που αναπόφευκτα συνοδεύουν κάθε απόπειρα κατηγοριοποίησης, θεωρώ πως το ετερόκλητο αυτό σύνολο όσων διερωτώνται περί του τρόπου κατά τον οποίον θα έπρεπε τα ζώα να διαλαμβάνονται στην ηθική μας συνείδηση θα μπορούσε *grosso modo* να διακριθεί σε δύο ομάδες:

A. Σε αυτούς που θεωρούν πως τα ζώα πρέπει να αντιμετωπίζονται επί τη βάση των ίδιων ηθικών κριτηρίων και όρων που διέπουν τις σχέσεις μας με τους συνανθρώπους μας.

B. Σε εκείνους που δέχονται πως το ηθικό status των ζώων δεν μπορεί να είναι ίδιο με αυτό που αναγνωρίζουμε στο είδος μας, αλλά πιστεύουν, παράλληλα, πως αυτό είναι αδιάφορο, τουλάχιστον στο πλαίσιο της σχετικής ηθικής συζήτησης.

Οι λόγοι που προβάλλονται προς τεκμηρίωση των σχετικών θέσεων είναι αντιστοίχως οι εξής:

A1. Τα ζώα διαθέτουν ψυχή (ή, βιώνουν ψυχικά γεγονότα), ακριβώς όπως και οι άνθρωποι. Τα ζώα διαθέτουν λογικότητα, ακριβώς όπως και οι άνθρωποι. Τα ζώα αισθάνονται πόνο, ακριβώς όπως και οι άνθρωποι. Τα ζώα βιώνουν τον φόβο του θανάτου, ακριβώς όπως και οι άνθρωποι.

Για την πρώτη απόφαση απαραίτητη προϋπόθεση είναι να αποδέχεται κάποιος γενικώς την ύπαρξη ψυχής καταρχάς, αθάνατης ή μη, και στη συνέχεια πως τα ζώα μπορούν να διαθέτουν ψυχή όμοια με αυτή που διαθέτουν τα άτομα του είδους μας. Την αντίληψη

5. Μεταξύ αυτών πλέον εμβληματική η περίπτωση του Dom Iltyd Trethowan, ο οποίος, ακολουθώντας κατά γράμμα την καρτεσιανή παράδοση, θεωρεί πως «a cat is arranged in such a way that every time one pulls its tail, a noise comes out from the mouth». Βλ. I. Trethowan (1954): 41.

αυτή ενισχύει ιδιαίτερα η πίστη σε μια αθάνατη ψυχή που μπορεί να μετενσαρκώνεται, πίστη που διακατείχε τους Πυθαγόρειους,⁶ αλλά διέπει σχεδόν κάθε παμπυχιστική, πανθειστική και πανενθειστική κοσμοαντίληψη.

Ο δεύτερος ισχυρισμός χρήζει εμπειρικής τεκμηρίωσης και προς την κατεύθυνση αυτή έχουν γίνει σημαντικά βήματα,⁷ παρότι δεν υπάρχει ακόμη καταληκτική επιστημονική θέση. Φαντάζει, πάντως, απολύτως εύλογη και εναρμονισμένη με την κοινή εμπειρία⁸ η πεποίθηση πως τα ανώτερα ιδίως θηλαστικά διακρίνονται από –τουλάχιστον, κάποιας έκτασης και εύρους– λογικότητα.⁹ Βεβαίως, η ύπαρξη λογικότητας δεν επαρκεί ώστε να θεμελιωθεί ηθικό status ανάλογο ή παρόμοιο με αυτό του ανθρώπου – παραμένει πάντοτε η ανάγκη να δειχθούν οι λόγοι για τους οποίους η λογικότητα από μόνη της αρκεί για κάτι τέτοιο. Η πρόταση του Hutcheson πως τα ζώα μπορούν να διακρίνονται από κατώτερες αρετές¹⁰ αποτελεί καλή προσπάθεια προς την κατεύθυνση αυτή, ιδίως για εκείνους που υιοθετούν την αριστοτελική οπτική για την αρετή ως μεσότητα, προσέγγιση που προϋποθέτει τον λόγο: η ύπαρξη κατώτερων αρετών είναι ενδεικτική της ύπαρξης κάποιας λογικότητας.

Η εμβληματικότερη επίκληση της δυνατότητας βίωσης πόνου ως λόγου συμπερίληψης στο βασίλειο της ηθικής ανήκει στον Jeremy Bentham: «Το ερώτημα δεν είναι ούτε “Μπορούν να συλλογισθούν;” ούτε “Μπορούν να μιλήσουν;” αλλά “Μπορούν να βιώσουν οδύνη;”».¹¹ Η δυνατότητα βίωσης πόνου, σωματικού αλλά και ψυχικού (ως φόβου για τον επαπειλούμενο θάνατο), αποτελεί πρωτίστως για τους ωφελιμιστές ηθικούς φιλοσόφους, όπως ο Peter Singer, επαρκή λόγο ώστε να θεωρείται πως τα ζώα διαθέτουν ενδιαφέροντα και, συνεπώς συμφέροντα, έστω και εάν αυτά περιορίζονται στην αποφυγή βίωσης της σωματικής ή ψυχικής οδύνης.¹² Επιπροσθέτως, η βίωση του φόβου για τον θάνατο ενισχύει την προαναφερθείσα θέση πως τα ζώα βιώνουν ψυχικά γεγονότα.

6. Βλ. ενδεικτικά Diogenes Laertius (1972): VIII 77: 5-6· VIII 36: 12-15· και VIII 37:11.

7. Βλ. R.A. Gardner & B.T. Gardner (1969): 664-672.

8. D. Hume (1999): 165-166.

9. Βλ. S.M. Held et al. (2002): 157-166.

10. F. Hutcheson (2004): 244.

11. J. Bentham (1988): 311.

12. P. Singer (2011): 48-70 και 94-122.

B1. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν στοχαστές όπως ο Πορφύριος, ο οποίος θεωρεί πως όποιος αποφεύγει να προξενεί οδύνη στα ζώα προσεγγίζει ακόμη περισσότερο το θείο,¹³ ο David Hume κατά τον οποίον τα ηθικά πρόσωπα δεσμεύονται από τους «νόμους του ανθρωπισμού ...να μεταχειρίζονται με ευγένεια αυτά τα πλάσματα»,¹⁴ ο John Stuart Mill στη σκέψη του οποίου η μη επίδειξη σκληρότητας προς τα ζώα «διακρίνεται από εγγενείς αξίες καθ' εαυτήν»¹⁵ και ο H. L. A. Hart, για τον οποίον η σκληρότητα είναι «καθ' εαυτήν ηθικώς κακή, ενώ η συμπόνια καθ' εαυτήν ηθικώς καλή».¹⁶

Σε ό,τι αφορά την ομάδα αυτή η πλέον εντυπωσιακή στη σκέψη μου –κατά μία έννοια σχεδόν συγκινητική– είναι η προσπάθεια του Immanuel Kant να θεμελιώσει μια ηθική στάση έναντι των ζώων που θα βρισκεται μακριά από κάθε μορφή σκληρότητας.¹⁷ Στην προσπάθειά του αυτή, βεβαίως, καθόλου δεν τον βοηθά η δόμηση του ηθικού του συστήματος, το οποίο είναι θεμελιωμένο επί του λόγου και της λογικότητας. Δεδομένου του ότι ο Kant, υιοθετώντας τις κατά την εποχή του κρατούσες αντιλήψεις, αντιλαμβάνεται τα ζώα ως στερημένα λογικότητας, σε αυτά είναι αδύνατον να αναγνωρισθεί οποιαδήποτε πρόσβαση στην επικράτεια της ηθικής – με άλλα λόγια, του είναι αδύνατον να θεμελιώσει άμεσα καθήκοντα προς τα ζώα στην προσπάθειά του να αποτρέψει το ενδεχόμενο αυτά να παραμένουν έρμαιοι στις διαθέσεις των δυνητικών βασανιστών τους. Για τον λόγο αυτόν η σκέψη του παίρνει μια κατεύθυνση που δεν μπορεί παρά να εντυπωσιάζει όποιον έρχεται σε επαφή με αυτή. Θεωρεί πως

Αφού τα ζώα αποτελούν το ανάλογο της ανθρωπότητας, εναρμονιζόμαστε με τα καθήκοντά μας προς την ανθρωπότητα όταν εναρμονιζόμαστε με αυτά ως ανάλογα προς αυτό, και με τον τρόπο αυτόν καλλιεργούμε τα καθήκοντά μας προς την ανθρωπότητα. Εάν ένας σκύλος, για παράδειγμα, έχει υπηρετήσει τον κύριό του πιστά και επί μακρόν, κάτι τέτοιο αποτελεί ανάλογο της αρετής: συνεπώς, οφείλω να το επιβραβεύσω και όταν ο σκύλος αδυνατεί πλέον να με υπηρετήσει, οφείλω να τον φροντίζω έως ότου τελειώ-

13. Ερασιμμένο από J. Passmore (1975): 207.

14. D. Hume (1975): 186.

15. J.S. Mill (2004): 872.

16. H.L.A. Hart (1966): 83.

17. Βλ. F. Peonidis (2012): 141-150.

σει η ζωή του... Συνεπώς, όταν κάποιος σκοτώνει τον σκύλο του, επειδή αυτός δεν μπορεί πλέον να τον συνδράμει στην εξασφάλιση των προς το ζην, σε καμία περίπτωση δεν παραβιάζει κάποιο καθήκον του προς τον σκύλο, αφού αυτός αδυνατεί να κρίνει, όμως με τον τρόπο αυτόν καταστρέφει τις ευγενείς και ανθρωπιστικές ποιότητες μέσα σε αυτόν τον ίδιο που οφείλει να ασκεί δυνάμει των καθηκόντων του προς την ανθρωπότητα.¹⁸

Και

Κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί πως η σκληρότητα προς τα ζώα δεν συμφωνεί με τον νόμο του λόγου, και συνιστά το λιγότερο ακατάλληλη χρήση μέσων. Μια πράξη διά της οποίας μπορούμε να βασανίσουμε ένα ζώο, ή να του προξενήσουμε ψυχικό άλγος, ή να το μεταχειρισθούμε με οποιονδήποτε άλλο τρόπο χωρίς αγάπη, ευτελίζει τον ίδιο μας τον εαυτό. Καταπνίγουμε το ένστικτο της ανθρωπιάς μέσα μας και απογυμνώνουμε τον εαυτό μας από συναισθήματα· για τον λόγο αυτόν αποτελεί έμμεση προσβολή της ανθρωπότητας στο πρόσωπό μας... Αναγνωρίζεται, λοιπόν, πως σε αυτήν υπάρχει κάτι ανοίκειο, το οποίο το λιγότερο που μπορεί να κάνει είναι να μας καταστήσει αήθεις.¹⁹

Στις σκέψεις αυτές ο Schopenhauer βλέπει κάτι «αποκρουστικό και χυδαίο», αφού αντιλαμβάνεται τον Kant να μας καλεί να «αισθανόμαστε συμπόνια προς τα ζώα μόνον για εξάσκηση»,²⁰ ενώ είναι βέβαιο πως η θέση αυτή του Kant είναι απολύτως εκτεθειμένη σε κάθε πιθανή μομφή ως ατεκμηρίωτα ανθρωποκεντρική, προκατειλημμένη, ως λαμβάνουσα το ζητούμενο, κ.ά.τ. Επιτρέψτε μου στο πρόσωπο του Kant να βλέπω τον κάθε ένα από εμάς, έναν άνθρωπο με αγαθές προθέσεις, ο οποίος αντιλαμβάνεται πως υπάρχει κάτι βαθιά σφαλερό στην εκδήλωση σκληρότητας προς τα ζώα, αλλά ακριβώς όπως και πολλοί από εμάς, δυσκολεύεται αφενός να τεκμηριώσει την αντίληψή του αυτή και αφετέρου να αποτρέψει την εκδήλωση των συμπεριφορών που καταδικάζει. Νομίζω πως ο Kant πράττει το καλύτερο –για την ακρίβεια, το μόνο– που του επιτρέπουν οι κεντρικές παραδοχές του και η συνολική του κοσμοαντίληψη. Κοντολογίς μας λέει: Δυσκο-

18. I. Kant (1997): 27: 429 [η μετάφραση του γράφοντος].

19. Στο ίδιο, 27: 710 [η μετάφραση του γράφοντος].

20. A. Schopenhauer (1903): 94.

λεύομαι να τεκμηριώσω τη θέση μου κατά τρόπο αδιαμφισβήτητο, αλλά αισθάνομαι πως η σκληρότητα προς τα ζώα είναι ηθικώς τουλάχιστον αδικαιολόγητη, και κάνω το καλύτερο που μπορώ με την ελπίδα να σας πείσω περί αυτού. Αν αντιληφθούμε τη στάση του κατά τον τρόπο αυτόν, ίσως κατορθώσουμε υπερβαίνοντας τις κενολογίες και τις απολυτότητες, από τις οποίες βρίθει τόσο ο χώρος της φιλοσοφίας όσο και αυτός της προάσπισης των δικαιωμάτων και της ευζωίας των ζώων, να πράξουμε κάτι αντίστοιχο για τον εαυτό μας.

Στην ουσία αυτή ακριβώς υπήρξε η αρχική φιλοδοξία που οδήγησε στη δημιουργία του ΔΠΜΣ «Ζώα: Ηθική, Δίκαιο, Ευζωία», οι φοιτητές του οποίου συμβάλλουν στο ένθετο αυτό με την πολύτιμη καθοδήγηση του Δημήτρη Λαμπρέλλη, ο οποίος, εκτός από διδάσκων του Μεταπτυχιακού, είναι στην ουσία και συν-δημιουργός του. Η κύρια έγνοια όσων ενεπλάκημεν στην ίδρυση και τη λειτουργία του ήταν η δημιουργία ενός forum συνάντησης σκεπτόμενων ανθρώπων των οποίων η ηθική συνείδηση είναι ευαίσθητη απέναντι στα ζώα –και είναι πάρα πολλοί αυτοί–, όπου θα κατατίθενται με τρόπο νηφάλιο οι απόψεις όλων με σκοπό την αναζήτηση μιας αλήθειας, η οποία πιθανότατα δεν μπορεί παρά να είναι πάντοτε *μόνον προσωπική* ή και *προσωρινή*, όμως σε κάθε περίπτωση μπορεί να είναι πειστική – τουλάχιστον για εκείνον που την υιοθετεί και, στην καλύτερη περίπτωση, και για άλλους.

Βιβλιογραφία

- Bentham, J. (1988): *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, edited by R. M. Baird & S. E. Rosenbaum. Amherst, New York: Prometheus Books.
- Cottingham, J. (1978): «“A Brute to the Brutes”»: Descartes’ Treatment of Animals», *Philosophy*, 53: 551-561.
- Descartes, R. (1985): «Discourse on the Method», Part Five, in: *The Philosophical Writings of Descartes*, trans. by J. Cottingham, R. Stoothoff, & D. Murdoch. Cambridge: Cambridge University Press.
- Diogenes Laertius (1972): *Lives of Eminent Philosophers*, edited by R.D. Hicks. Cambridge: Harvard University Press.
- Gardner, R. A. & B.T. Gardner (1969), «Teaching Sign Language to a Chimpanzee», *Science*, 165: 664-672.

- Harrison, P. (1992): «Descartes on Animals». *The Philosophical Quarterly*, 42, 167: 219-227.
- Hart, H. L. A. (1966): «Legal and Moral Obligation», in: *Essays in Moral Philosophy*, edited by A. I. Melden. Washington: University of Washington.
- Held, S., M. Mendl, C. Devereux, & R. W. Byrne (2002): «Foraging Pigs Alter their Behavior in Response to Exploitation», *Animal Behaviour* 64:157-166.
- Hume, D. (1975): *Enquiry Concerning the Principles of Morals*. New York: Oxford University Press.
- (1999): *Enquiry Concerning Human Understanding*. New York: Oxford University Press.
- Hutcheson, F. (2004): *An Inquiry into the Original of our Ideas of Beauty and Virtue in Two Treatises*, edited by W. Leidhold. Indianapolis: Liberty Fund.
- Kant, I. (1997): *Lectures on Ethics*, edited by P. Heath & J. B. Schneewind, transl. by P. Heath. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kemp Smith, N. (1963): *New Studies in the Philosophy of Descartes*. New York: Russel and Russel.
- Malebranche, N. (1958-1970): *Œuvres Complètes*. Paris: Vrin.
- Massey, G. J. & D. A. Boyle (1999): «Descartes's Tests for (Animal) Mind», *Philosophical Topics* 27, 1: 87-146.
- Mill, J. S. (2004): *Principles of Political Economy*. Amherst, New York: Prometheus Books.
- Passmore, J. (1975): «The Treatment of Animals», *Journal of the History of Ideas*, 36: 195-218.
- Peonidis, F. (2012): «Kant's not so Bad Speciesism», in: E. D. Protopapadakis (ed.), *Animal Ethics: Past and Present Perspectives*. Berlin: Logos Verlag.
- Schopenhauer, A. (1903): *The Basis of Morality*. London: Swan Sonnenschein.
- Singer, P. (2011): *Practical Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trethowan, I., Dom (1954): *An Essay in Christian Philosophy*. London: Longmans & Green.

Abstract

HUMANS, ANIMALS AND ETHICS: INTRODUCTORY THOUGHTS ON A SEEMINGLY IMPOSSIBLE RIDDLE

The moral status of non-human animals, the possibility of including them in the “covenant of ethics”, and the implications of such an endeavor have long been fueling a heated debate in ethics. This paper sets out to provide a brief outline of what I consider to be the two major trains of thought that seem more concerned about the welfare of non-human animals, and more admitting of the possibility of reserving for them some place within our moral horizon.